

О.Б. ПОДГОРНА, пошукач ХНУ ім. В.Н. Каразіна, Харків

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ ХАРКІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлюються пріоритетні напрямки благодійної діяльності монастирів Харківської єпархії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Особлива увага приділена створенню при монастирях закладів освіти та центрів медичної допомоги.

В статье освещаются приоритетные направления благотворительной деятельности монастырей Харьковской епархии во второй половине ХІХ – начале ХХ ст. Особое внимание уделено созданию при монастырях учебных заведений и центров медицинской помощи.

This article is devoted to charitable activities of monasteries of the Kharkov diocese of late 19th – early 20th. Particular attention is paid to the creation of educational institutions under the monasteries and health care.

Впродовж багатьох століть Православна Церква займала важливе місце в суспільному житті країни, здійснюючи своє соціальне служіння. Це виявлялося в релігійному та етичному вихованні народу, просвітницькій і місіонерській діяльності. Актуальність теми дослідження викликана такими процесами, що відбуваються сьогодні в сучасному українському суспільстві – соціальною диференціацією, безробіттям, відсутністю або значним зниженням державного фінансування окремих сфер суспільного життя. Саме тому, вивчення соціальної допомоги, як одного з найважливіших напрямку діяльності Православної Церкви, сьогодні є дуже актуальним в світлі відродження традицій добродійності.

Проблема церковної добродійності досить ґрунтовно висвітлена в історіографії кінця ХІХ-ХХ ст., як в церковній, так і в світській (наприклад, в роботах Д. Попова та архімандрита Афанасія (Топольського), ректора Харківського колегіума). Активно досліджується вона й сучасними дослідниками, зокрема, українськими – О.В. Кравченко, М.В. Татаріновим та іншими [1; 2; 3; 4].

Але за свою багатовікову історію Православна Церква накопичила багатий досвід в організації благодійницької діяльності, що вимагає подальшого вивчення. Тому метою даної статті є вивчення та аналіз монастирської добродійності на території Харківської єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Поняття «благодійна діяльність» («добродійність») – складне й неоднозначне. Етимологічно воно еволюціонувало, змінювалося залежно від філософських переконань авторів. Спроби визначити це поняття робили філософи, енциклопедисти, юристи, історики, причому кожен з них прагнув виділити різні сторони явища. Зміст християнського розуміння благодійності

пов'язується із заповіддю «любити ближнього свого, як самого себе». І намагання наших пращурів обдаровувати церкви та монастирі, надавати їм особливі привілеї неможна пояснити лише власними цілями – бажаннями як найкраще улаштувати свою душу. Ще у давніх історичних пам'ятках міститься думка про те, що церковне багатство „старости и немощи, и в недуге падших прекормление, странным прилежание, сирым и убогим промышление, вдовам пособие и девицам potrzeby, обидимых заступление, в напастях поможение – и в пожаре, и в потопе, и полоненным искупление, в гладе прекормление... церквам пустым и монастырям подьятие, живым прибежище и утешение... Того ради на потребу церковную имения свои люди давали” [5, С. 610]. Таким чином, благодійницькій діяльності люди надавали великого суспільного значення.

Найбільшого розмаху добродійність набула у пореформений період (60-ті – 70-ті рр. ХІХ ст.), протягом якого спостерігалася загальна перебудова соціально-економічного устрою в Російській імперії. Після скасування кріпацтва, яке призвело до зубожіння досить великого прошарку селянського населення, благодійність була покликана всебічно підтримати людей, що не зуміли пристосуватися до нових умов життя [6, С.133]. Активізація благодійництва в другій половині ХІХ ст., передусім, була пов'язана із земствами. Допомога невиліковно хворим, непрацездатним, жебракам, влаштування професійних шкіл, тимчасових приміщень для безпритульних, переселенців, робітників, контор для сприяння в пошуку роботи – стали невід'ємною частиною діяльності земських установ. Однак допомога бідним входила і до кола обов'язків церковнопарафіяльних товариств і монастирів. Найбільш прогресивні представники чернецтва розуміли, що традиційна патріархальна форма єднання з віруючими, коли монастирі обмежувалися пригощаннями бідних богомольців за рахунок заможних жертводавців, вже мало підходили до умов, що змінилися. Багато викинутих з життя людей потребували постійного притулку і турботи. Поліпшення життя люмпенських елементів шляхом розширення монастирської добродійності, по суті, стало спробою пом'якшення соціального питання, зміцнення в людях релігійності, віри в добро та справедливість [6, С.134].

18 жовтня 1906 р. Архієпископ Харківський та Охтирський Арсеній (Брянцев) надав Харківській Духовній Консисторії розпорядження про створення у кожному єпархіальному монастирі лікарні з амбулаторією, богадільні, школи та притулку [1, С. 399].

Таблиця 1.

**Благодійницькі заклади при монастирях Харківської єпархії
на початку ХХ ст.**

Назва монастиря	Богадільні для бідного духівництва	Богадільні для людей похилого віку і безпритульних мирян	Церковно-монастирські училища
Богодухівський Свято-Троїцький (жіночий)	Богадільня на 3 особи	Богадільня на 20 осіб	училище
Старобільський Скорботний (жіночий)	Богадільні не було	Будиночок для хворих селян	училище
Успенсько-Серафимівський (жіночий)	Не було	Не було	училище
Семиреньківський (Охтирський) Казансько-Серафимівський (жіночий)	Не було	Не було	
Хорошівський Вознесенський (жіночий)	Богадільня на 5 осіб	Не було	училище
Верхо-Харківський Стрілечий Миколаївський (жіночий)	Богадільня на 16 осіб	Не було	училище
Харківський Покровський (чоловічий)	Не було	Не було	
Святогорський Успенський (чоловічий)	Чоловіча богадільня	Не було	а)Голо-Долинське училище; б)Пришибська церква-школа; в)Банівське училище
Курязький Старо-Харківський Преображенський (чоловічий)	Не було	Не було	училище

Охтирський Свято-Троїцький (чоловічий)	Богадільня на 10 осіб	Богадільня на 8 осіб	училище
Ряснянський Дмитрівський (чоловічий)	Богадільня на 10 осіб	Богадільня на 20 осіб	а)Ряснянське училище; б)Дмитрівське училище
Казанський Височинівський (чоловічий)	Не було	Не було	училище
Спасів скит (чоловічий)	Не було	Не було	училище

Таким чином, згідно Таблиці 1, на початку ХХ ст. при більшості монастирів Харківської єпархії, переважно, були створені різні типи богаділень і церковно-монастирських училищ. [2, С.11-33].

Крім того, збереглися документальні свідчення щодо інших видів і форм благодійної діяльності харківських монастирів. Так, Ряснянський монастир надавав матеріальну допомогу бідним та немічним, забезпечував їх хлібом, борошном, будівельними матеріалами; Казансько-Височинівський монастир годував та одягав бідних та безпритульних [2, С.16-17, 20-21].

Велика кількість богомольців, переважно з селян, знаходила тимчасовий притулок у Спасовому скиті. За перше півріччя 1914 р., особливо у травні та червні, скит надав приміщення та їжу близько 5000 особам [9, оп.100, од. зб. 578, арк. 10]. У Святогірському монастирі у першому півріччі 1914 р. перебувало 4000 осіб [9, оп.100, од. зб. 578, арк. 5].

Досить часто Харківські монастирі поєднували добродійну діяльність з освітньою. Звичай навчати грамоті дітей з найближчих селищ існував в багатьох монастирях. Більшість обителів єпархії мали при собі училища. Найбільші монастирі утримували декілька навчальних закладів: Святогорський – 3, Ряснянський – 2. Перший рік навчання вважався підготовчим, на другому - проходили курс першого класу єпархіального училища. Після цього найбільш здатних учнів (учениць) монастир посилав за свій рахунок в єпархіальне училище. Вихованки Хорошівського жіночого монастиря навчалися рукоділлю: шиттю білизни, вишиванню, кроєнню, приготуванню церковного приладдя [2, С. 257].

Особлива увагу монастирі приділяли опікуванню дітей-сиріт. При Богодухівському Свято-Троїцькому (жіночому) монастирі сиріт виховували черниці-родички; з 1872 р. Старобільська жіноча община та Верхо-Харківський Миколаївський монастир утримували по 2 пансіонерки при єпархіальному училищі, а Святогорська Успенська (чоловіча) пустинь – 5 сиріт-дочок духовних осіб [8, С. 341]. Причому, Святогорська пустинь приймала сиріт на повне утримання з навчанням у слюсарно-токарській, столярній, чоботарській, шевській і швацькій майстернях [2, С.14, 25, 27].

Добродійна діяльність монастирів поєднувала надання медичної допомоги населенню.

Таблиця 2.

Лікувальні заклади і освітній рівень медичного персоналу при монастирях Харківської єпархії на початку ХХ ст. [2, С.11-33]

Назва монастиря	Монастирські лікарні	Медичний персонал, освіта
Богодухівський Свято-Троїцький (жіночий)	лікарня на 4 ліжка	Фельдшера немає, запрошували лікаря з Богодухова
Старобільський Скорботний (жіночий)	Лікарня на 5 ліжок з амбулаторією, аптека	Запрошували фельдшера (жалування –100 крб. на рік)
Успенсько-Серафимівський (жіночий)	Лікарня на 10 ліжок, аптека	2 фельдшериці, що отримали освіту при земській лікарні в сл. Сватова Лучка; запрошували лікаря (200 крб. на рік)
Семиреньківський (Охтирський) Казансько-Серафимівський (жіночий)	Не було	
Хорошівський Вознесенський (жіночий)	Лікарня з амбулаторією, аптека	Фельдшера запрошували (120 крб. на рік)
Верхо-Харківський Стрілечий Миколаївський (жіночий)	Лікарня на 12 ліжок з амбулаторією, аптека	Фельдшериці з сестер монастиря, що отримали освіту при земській лікарні; лікаря запрошували (100 крб. на рік)
Харківський Покровський (чоловічий)	Не було	
Святогорський Успенський (чоловічий)	1 лікарня на 60 ліжок: 44 лікарні для ченців та 16 лікарень для мирян; аптека, амбулаторія	Фельдшер-ієромонах, що закінчив військову школу та три помічника; запрошували ізюмського повітового лікаря (300 крб. на рік)

Курязький Харківський Преображенський (чоловічий)	Старо-	Не було	
Охтирський Троїцький (чоловічий)	Свято-	Лікарня на 15 ліжок з амбулаторією аптека	Фельдшер з ченців та запрошували з м. Охтирки лікаря за 3-5 крб. за візит
Ряснянський Дмитрівський (чоловічий)	Свято-	Лікарня на 10 ліжок; аптека	Фельдшер, що запрошувався з Ряснянської земської лікарні (150 крб. на рік), лікар
Казанський Височинівський (чоловічий)		Лікарня на 8 ліжок з амбулаторією; аптека	2 фельдшера: 1)старший отримав знання під керівництвом досвідченого фельдшера і лікаря; 2)помічник отримав освіту на військовій службі; Запрошували лікаря (за кожен візит отримував від монастиря не менш 3 крб.)
Спасів скит (чоловічий)		Лікарня з амбулаторією	Фельдшер-послушник, отримав освіту на військовій службі; Лікаря запрошували (за кожен візит отримував від монастиря 5 крб.)

Таким чином, лікарні існували у 10 харківських обителях, при більшості були також амбулаторії та аптеки (при Ряснянському монастирі амбулаторії не було через розташовану неподалік (1/2 версти) земську лікарню). Монастирські лікувальні заклади знаходились в завідуванні лікарів, що перебували або на земській службі, або ж займалися приватною практикою. У тих лікарнях, куди лікарі запрошувалися лише в екстраординарних випадках, первинну допомогу надавали фельдшери(ці) - ченці, що отримали освіту при земській лікарні та на військовій службі, де перебували у якості військових санітарів.

Головною метою монастирських лікувальних закладів вважалися організація прийому амбулаторних хворих з навколишніх жителів і

богомольців, а також надання медичної допомоги ченцям. У монастирях, при яких функціонували навчальні заклади, лікарні приймали і хворих вихованців.

Єдиним контролюючим органом за діяльністю монастирських лікарень було місцеве монастирське начальство [11, С.101]. Головним джерелом фінансування монастирських лікарень були суми, що виділялися безпосередньо обителями та пожертвуваннями приватних осіб.

За часів політичних потрясінь, кризових економічних явищ, гуманітарних катастроф (війн, голоду, епідемій тощо) монастирі проявляли „не корпоративний егоїзм відгородженого від світу ордену”, а християнське милосердя, рятуючи потерпілих конкретною допомогою матеріального та морального характеру [12, С.13]. Так, у лютому 1868 р. Охтирський Свято-Троїцький монастир пожертвував на користь постраждалих від неврожаю – 66 крб. 70 коп. [13, С.19]. Від Верхо-Харківського монастиря на поранених під час русько-турецької війни поступило у 1877 р. – 5 крб. 10 коп. [9, арк. 1]; у 1878 р. 5 крб. 80 коп. [9, арк. 1]. Також у 1878 р. від братії Покровського монастиря було пожертвувано на поранених 35 крб. [14].

Під час військових дій монастирські лікарні перетворювалися на військові шпиталі, при епідеміях – у карантинні лікарні. У 1914 р. були відкриті шпиталі для поранених і хворих воїнів при Охтирському Свято-Троїцькому, Богодухівському, Фомівському, Ряснянському, Верхо-Харківському монастирях, при Спасовому скиті. У Височинівському Казанському жіночому монастирі внаслідок відсутності приміщень і засобів для утримання хворих і поранених, сестри шили білизну, доглядали за пораненими в м. Охтирці і слободі Краснополсьє. Черниці жіночих монастирів, окрім Богодухівського, купували полотно і фланель для виготовлення білизни і халатів [9, оп.100, од.зб.114, арк. 6, 38].

Крім того, під час війн, зокрема, Першої світової, монастирі надавали допомогу біженцям з окупованих територій. Так, наприклад, тільки у 1915 р., за свідченням Архієпископа Харківського та Охтирського Антонія (Храповицького), монастирі Харківської єпархії прийняли понад 1000 біженців [15, С. 66].

Таким чином, монастирська благодійність виявлялася у різних сферах життя широких верств населення. Монастирі Харківської єпархії у другій половині XIX – початку XX ст., переважно, за власний рахунок утримували навчальні та лікувальні заклади, піклувалися про сиріт, надавали допомогу населенню під час війн та економічних катаклізмів. Найбільш активну благодійницьку діяльність проводили – Святогорський Успенський, Ряснянський Свято-Дмитрівський, Охтирський Свято-Троїцький чоловічі монастирі; жіночі монастирі – Хорошівський Вознесенський, Богодухівський Свято-Троїцький, Старобільський Скорботний, Успенсько-Серафимівський, Верхо-Харківський Стрілечий. Їх віддана діяльність, спрямована на підтримання соціально незахищених верств населення, безумовно, мала величезне значення та позитивні результати в справі подолання соціальних проблем в російському суспільстві к. XIX - початку XX ст.

Список літератури: 1. *Попов Д.* Церковная благотворительность в среде духовенства Харьковской епархии за последнее десятилетие // *Вера и разум.* – 31 октября (№20). – 1907. – С.253-260; 15 ноября (№21). – 1907. – С.395-402; 2. *Афанасий, архимандрит.* О пользе монастырей вообще и в частности о епархиально-филантропических учреждениях при монастырях Харьковской епархии. Х., 1913. – 33 с.; 3. *Кравченко О.В.* Благодійна діяльність православних монастирів Харківської єпархії (II пол.. XIX – поч. XX століття) // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія».* – Харків, 2002. – Вип. 9. – С.124-130; 4. *Татарінов М.В.* Участь та роль монастирів Харківської губернії у розвитку освіти (XIX – поч. XX ст.) // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія».* – Харків, 2000. – Вип. 4. – С.154-170; 5. К вопросу о церковном имуществе и отношении государства к церковным недвижимым именам в России. (Доклад Присяжного Поверенного Н.Д. Кузнецова IV отделу Предсоборного Присутствия) // *Богословский вестник.* – 1905. – май (№5). – С.592-648; 6. *Зырянов П.Н.* Русские монастыри и монашество в XIX и начале XX века. – М.: Вербум – М, 2002. – 319 с.; 7. По поводу открытия при Хорошевском женском монастыре училища // *Харьковские епархиальные ведомости.* – 1871. – 15 марта (№6). – С.253-258; 8. Распоряжения по Харьковской епархии // *Харьковские епархиальные ведомости.* – 1872. – 1 ноября (№21). – С.341; 9. Державний архів Харківської області (Держархів Харківської області). Фонд 40; 10. *Голобуцький П., Михайлов О.* Зодягнутися в милосердя ... Історія і філософія християнського благодійництва // *Людина і світ.* – 2003. - №12. – С. 30-35; 11. Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного вероисповедания за 1903-1904 гг. – СПб.: Синодальная типография, 1909. – 352 с.; 12. *Климов В.* Православні монастирі // *Людина і світ.* – 1994. – №1. – С. 11-17; 13. Пожертвования от Ахтырского Свято-Троицкого монастыря // *Харьковские епархиальные ведомости.* – 1868. – 1 мая (№9). – С.19; 14. Харьковские епархиальные ведомости. – 1878. – 15 марта (№ 6). – с. 202; 15. Братский призыв духовенству Харьковской епархии // *Вера и разум.* -1915. - №17. – С. 66;

Поступила в редколлегию 24.02.2011